

- України, Ін-т історії України. – К., 2002; Журба М. А. Громадські об'єднання українського села. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності (20 – 30 рр. XX ст.): Автореф. дис. докт. ... іст. наук: 07.00.01 / Донецьк. нац. ун-т. – Д., 2003.
4. Известия Народного комиссариата социального обеспечения: Офиц. Изд. – М., 1922 – 1924.
  5. Архивы Кремля: В 2 кн. / Подгот. Изд. Н. Н. Покровский, С. Г. Петров. – Новосибирск: Науч.-изд. центр "Сиб. хронограф". – М.: РОССПЭН, 1997. – Кн. 1: Политбюро и церковь, 1922 – 1925 гг. – 1997.
  6. Крутяк М. Історія української націонал-демократії (1918 – 1929). Т.1. – Київ. – Івано-Франківськ: Плай, 2002.
  7. Краткая история комитетов незаможных селян на Украине. – Х.: Червоний шлях, 1925.
  8. Цит. за: Волкогонов Д. А. Троцкий / Политический портрет. – В двух книгах. – Кн. 1. – М.: Новости, 1992.

В. І. Марочко

МОДЕРНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ 1920–30-х рр.: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ *

Для теоретичного осягнення концептуальної сутності поняття «модернізація» розглянемо його історико-політологічне тлумачення, запропоноване німецьким ученим Гансом Йоасом стосовно проблеми війн. Аналізуючи сучасні політико-соціологічні концепції війни і миру, він керується методологічними засадами теорії модернізаційного процесу. Для нього модернізація не є застосуванням поширених у політології механізмів пізнання суперечливих явищ за усталеною соціологічною формою: а) перехід від суспільства агроіндустріального до індустріального та постіндустріального, б) руйнація старих суспільних відносин і становлення нових – модерних. Не заперечуючи висхідних тенденцій суспільного розвитку, вчений зосереджує увагу на діалектичному співіснуванні „старого-нового” за модернізаційного процесу, на їх протистоянні в різних галузях суспільного життя, на можливих зворотніх векторах і збитках модернізації (Modernitätsverlusten), а також захисту „старого ладу” модернізаційними засобами [1, 84 – 85]. Таким чином, концептуальне коло дії поняття „модернізація”, як бачимо, не є однополярним (позитивним чи негативним) та одновекторним (шлях від старого до нового).

Дослідник використовує низку дефініцій („модернізація”, „теорія модернізації”, „модернізаційний процес”, „втрати модернізації”, „модерне”) для з'ясування війни як особливого стану суспільства за екстремальних умов його розвитку, а з іншого боку розкриває функціональне значення кожного з понять для оцінювання неоднозначних соціально-економічних та політичних процесів. Теорія модернізаційного процесу передбачає певний логічний статус використання модернізаційних технологій історичного пізнання, мотиваційного аналізу подій, системи факторів впливу, часових меж. Її можна застосувати для вивчення природи внутрішніх конфліктів, для виявлення їх політико-економічного, національного, соціокультурного

походження, але критерії модернізаційної теорії втрачають силу й ефективність пізнання причин глобальних міжнародних (міждержавних) конфліктів.

Підсумовуючи теоретичний аналіз концептуального бачення „модернізації” німецьким ученим Гансом Йоасом, слід виокремити прагматичний статус самого поняття для конкретного історичного дослідження. Теорія модернізації (der Modernisierungstheorie) є парадигмою соціолого-політологічної концепції соціальних змін, але, очевидно, не „місцевого значення” (на зразок професійних змін у колгоспному секторі тощо), а глобального й епохального, її практичне застосування обмежувалося на Заході прагматичними завданнями: поясненням специфіки капіталістичної економіки і демократичної політики в північно-західній Європі та північній Америці, для історичного пояснення умов росту економіки і демократії в інших країнах світу, для виявлення внутрішнього зв'язку (контексту) економічних, політичних і культурних процесів сучасного суспільства без звичної схеми базису і надбудови [1, 65]. Критеріями модернізованих суспільств є функціональна ринкова структура, правова держава, демократичні інститути і свободи тощо.

Крах СРСР і становлення незалежних держав на теренах колишніх республік активізували поняттєво-категоріальний апарат політологічної науки. Зарубіжні дослідники, щоб з'ясувати напрями і перспективи розвитку пострадянського суспільства, почали застосовувати різні „трансформаційні моделі” західноєвропейського зразка з його сутнісними ознаками (багатопартійність, демократія, правова держава, ринкова економіка) [2, 652 – 653]. Ключовим словом для оцінювання „трансформаційного періоду” став його публіцистичний синонім – „злам епохи” (der Epochenbruchs). Трансформаційні процеси охопили державну систему влади і все суспільство, а тому їх аналіз відбувався паралельно шляхом своєрідного калькування „західноєвропейського зразка”: в політичному житті виявленням елементів багатопартійності, становлення демократичних інститутів, парламентських норм; в економіці запровадження ринкових систем, приватизації тощо. Глобальні зміни відбувалися в контексті творення національних держав. Не вдаючись до особливостей конкретних соціально-економічних та політичних процесів, які відбувалися упродовж 90-х рр. у межах колишніх радянських республік, зазначу деякі теоретичні моменти з позиції модернізаційної теорії пізнання історичного. Запозичення світового досвіду модернізації виявилось абсолютною субстанцією, без врахування категорій „логічного й історичного”, традиційного і модерного. Західноєвропейський зразок модернізованого суспільства – виявився малоефективним для нас, позаяк будь-яке копіювання без з'ясування специфіки та історичного походження приречене на штучне імплантування, а не гармонійне і функціональне застосування. Модернізаційні процеси на Заході не є теоретичним експериментом, а цілком закономірною фазою тривалого розвитку всіх попередніх етапів соціально-економічного розвитку. Цінність досвіду модернізації західного світу для нас полягає в його теоретико-концептуальному арсеналі, а не в конкретно-історичному (демократичні інститути

* Закінчення. Початок див.: «Український селянин». – 2003. – Вип. 7.

діяли у них тоді, коли наше суспільство перебувало на стадії кріпосного дикунства), не кажучи про технічний процес.

Радянська історіографія, яка упродовж свого існування перебувала в опозиції до „буржуазної політології”, не використовувала поняття „модернізація”, „теорія модернізації”, хоч критикувала досить активно і наполегливо концепцію і стратегію „індустріального” та „постіндустріального”, вважаючи їх ідеологічною експансією на „світоглядному фронті”. Історична наука в СРСР, починаючи з ленінського обґрунтування теорії перехідного періоду і до кінця 80-х рр., „досліджувала більшовицьку модель „трансформації” чи „модернізації”, якщо застосувати до „ленінського плану побудови соціалізму” ці ключові поняття сучасної політології. Вони мали власну теоретичну конструкцію (індустріалізація, колективізація, культурна революція, специфіку (неп, національна проблематика, соціально-класові зміни). Радянська «теорія модернізації», яка була абсолютною протилежністю західноєвропейської, вирізнялася не лише методологічно, а й функціонально. Суспільствознавчі науки доводили й обстоювали переваги радянського способу життя – наслідки „соціалістичної модернізації” суспільства. Аналіз перехідного періоду відбувався за принципом однополосного вивчення соціально-економічних змін (усунення „старого” і становлення „нового”) в контексті викриття „ізмів” попередніх систем [3, 429]. Методологічна одноманітність праць істориків із проблем перехідного періоду 20 – 30-х рр. унеможливило виокремлення певних теоретико-пізнавальних нюансів, але не заперечує самого факту „модернізаційного” підходу. Він обмежений не лише світоглядно (марксистська і ленінська теорія суспільного розвитку), а також крайньою лінійністю й одновекторністю. Вивчення особливостей соціально-економічного і політичного-культурного розвитку суспільства обмежувалося фактором руйнації капіталістичних і докапіталістичних форм та обґрунтуванням соціалістичних. Практика модернізації суспільства по-більшовицькому породила і відповідну теорію, хоч вони не завжди збігалися.

Під впливом теорії перехідного періоду як доморощеної модернізації, що запроваджувалася в українському суспільстві 20 – 30-х рр., перебувають деякі сучасні політологічні дослідження. Одновимірний підхід до більшовицької модернізації спостерігається і в уже цитованій книзі А. Г. Вишневського, який застосовує дещо примітивну гносеологічну конструкцію для аналізу суспільного розвитку від імперії Російської до імперії Радянської. До речі, на подібну тематику я виголосив доповідь на конференції в Кьольні (1994 р.), учасники якої обговорювали проблеми україно-російських відносин у ХХ ст. Моїх західних колеґ шокувало ототожнення СРСР з «імперією» в її класичному сенсі, хоча за останні роки з'явилися новітні форми Імперіалізму – держави-монополісти, екстериторіальні ознаки (міжнародний валютний фонд тощо). А. Г. Вишневський запроваджує в науковий теоретико-методологічний обіг адаптовані до нашого історичного минулого поняття модернізації, наповнює їх конкретним змістом і відповідною назвою

– „радянська модель модернізації”, гносеологічна суть його власної моделі обмежується назвою книги „серп і молот”, тобто має суто технократичний та ідеологічний контекст. Він визнає факт „консервативної модернізації у СРСР”, складовими елементами (факторами) якої, на його думку, виявилися: колективізація („перекреслила досягнення капіталістичної еволюції російського села”), „пруський шлях” розвитку сільського господарства, державний монополізм, централізоване планування. Колективізація знищила попередню систему економічних відносин в українському селі, а „законсервувала” колгоспно-кріпосницьку. Вона не відкинула село в дореволюційний час, тому що сільське господарство 1906 – 1917 рр. переживало період модернізації (приватизація землі по-столипінському, наявність багатокладності, кооперації, технічне переозброєння, ринкові відносини). Книга А. Г. Вишневського, автор якої використав чимало різної літератури, пересипана публіцистичною термінологією політологічного характеру: „соціалістичне середньовіччя”, „острівна утопія”. Однак вона є однією з перших праць „прикладного” значення, тобто це певний приклад для конкретно-історичного застосування теорії модернізаційного процесу. Її автор намагався показати основні вияви „радянської моделі модернізації; в економіці – скасування приватної власності і конкуренції, обмеження торгівлі й грошового обігу, відмова від фермерського шляху в сільському господарстві „на користь „пруського” батрацько-колгоспного”, централізоване планування, абсолютна монополія держави; в політиці – усунення парламентської демократії й утвердження авторитарного політичного режиму, відсутність поділу гілок влади й однопартійна система (на зразок середньовічних монархій, у яких політичний контроль переплітався з релігійно-ідеологічним, „духовна інквізиція”, політичне переслідування, репресії); у галузі прав людини – відмова від громадянських свобод, залежність людини від держави, втручання в особисте життя, обмеження прав пересування, всесилля партійно-державної номенклатури інтегруючою політологічною ознакою наслідків „радянської модернізації” А. Г. Вишневський називає „тогальну державу”, яку можна зарахувати також і до засобів модернізації.

Можна погоджуватися з такою оцінкою модернізації, а можна й не погоджуватися. Якщо проаналізувати її теоретичні підвалини, то, безперечно, легко полинути у світ надмірного абстрагування, використовуючи різні терміни та поняття. З історичного погляду така постановка, яку порушує названий дослідник, має реальний ґрунт. Відомо, що М. І. Бухарін застерігав Сталіна та його прихильників від форсування темпів Індустріалізації, від всеосяжності, особливо методом адміністративно-командного та карально-репресивного тиску на інші галузі народного господарства. Попереджали, а точніше економічно обґрунтували еволюційний шлях модернізації шляхом індустріалізації промисловості та сільського господарства провідні вчені 20-х рр. (М. Д. Кондратьєв, О. В. Чайнов та ін.), але їхні розрахунки були визнані шкідливими.

Здійснення індустріалізації за рахунок пограбування сільського господарства як основний

принцип сталінської модернізації суспільства висвітлюють німецькі вчені. Зокрема, Манфред Гільдемайер вважає, що творцем теорії модернізації економічного життя суспільства шляхом Індустріалізації промисловості був не Сталін, позаяк вона дискутувалася ще на початку 20-х рр. [4, 235 – 237]. Сталіна можна вважати організатором реалізації крайніх оцінок соціалістичної індустріалізації, які в 20-х рр. відхилялися економістами і поміркованими більшовицькими лідерами. Концепція про переваги соціалістичної індустріалізації над капіталістичною, як відомо, визріла значно раніше від доби сталінського політичного абсолютизму. Сталінські п'ятирічки, як шаблі його теорії модернізації економіки, виявилися нечуваною авантюрою, що коштувала суспільству великих жертв та катастрофічних екологічних наслідків.

На думку відомого англійського дослідника Аллана Булока, автора серії книг про Гітлера, більшовики вважали індустріалізацію основним методом побудови соціалістичної економіки, особливо за умов капіталістичного оточення [5]. Учений зауважував, що в партії утвердилася тоді однозначна економічна та політико-ідеологічна концепція: індустріалізація неможлива без модернізації сільського господарства [5, 350 – 351]. Молодше покоління зарубіжних істориків, досліджуючи соціально-економічні та політичні зміни в Україні 1917 – 1934 рр., використовує термін „соціалістична трансформація” [6].

Отже, підсумовуючи короткий огляд сучасної зарубіжної історіографії з проблем модернізації суспільства 20 – 30-х рр. у СРСР, слід виокремити два важливі теоретичні підходи: загальноцивілізаційний та конкретно-історичний. У концептуальному сенсі їх можна сприймати як парні категорії діалектики: загальне та особливе, спільне і відмінне, ціле і частина. Порівняльний аналіз конкретних зразків здійснення модернізації європейськими країнами має загальне пізнавальне значення, але не повинен стати дороговказом, а тим паче методологією дослідження цього феномена в УСРР 20 – 30-х рр. Необхідно порівнювати рівнозначні величини, щоб наблизитися до розуміння істини та специфічного.

Західні політологи використовують терміни „трансформація” та „модернізація” для оцінювання економічної специфіки пострадянського суспільства, а також для з'ясування сучасних інтеграційних процесів у західноєвропейському світі. Поняття „трансформаційні процеси”, яке застосовував М. І. Бухарін весною 1920 р., також стосувалося епохи перехідних суспільств, що тоді перебували в одному геополітичному просторі Російської імперії, хоч і вирізнялися рівнем індустріального розвитку та характером економічних відносин. Концепція Бухаріна мала загалом завершений вигляд, конкретні виразні ознаки, теоретичні принципи, які тактично вирізнялися від інших, навіть від ленінської теорії соціалістичного будівництва. Тому проаналізуємо складові бухарінської теорії. Йдеться про перехідний період від капіталізму до комунізму. Однак для пізнання її теоретичної суті важливо з'ясувати не кінцеву мету, а методи її досягнення.

Визрівання матеріальних передумов переходу до комунізму, на переконання Бухаріна, визріває в надрах капіталізму, але становлення нових форм і

продуктивних сил досягається революційним шляхом. „Основною передумовою соціалістичного будівництва, – підкреслював він, – є трансформація цієї капіталоутворюючої функції в суспільно-трудова” [7, 102 – 104]. Йшлося про перетворення пролетаріату з гнобленого в клас панівний. Соціалістичні методи повинні забезпечити „розвиток вільного суспільства”, яке можливе на базі нового типу економічних відносин. Для досягнення цієї мети мали відбутися: революція ідеологічна, політична, економічна, технічна. Послідовність не випадкова, тому що за умов їхнього розшифрування означала: руйнацію ідеології громадянського миру (читай „суспільства” – В.М.), боротьбу за політичну владу шляхом громадянської війни, здійснення „економічного перевороту” старої економічної структури суспільства, його технічну раціоналізацію. Бухарін, якщо текстологічно проаналізувати його книгу, досить часто вживає поняття „диктатура пролетаріату”, поширене для революційної епохи, але він не був політиком-простаком, який допускав можливість справжньої диктатури робітників поряд із диктатурою партії. Визнання ним доцільності одержавлення профспілок та інших громадських організацій робітників як бажаних для „трансформаційного процесу”, достатньо промовисте. Висловлювання Леніна стосовно диктатури пролетаріату також здаються авантюриними, якщо згадати його визначення РКП(б) „партією уряду” [8, 14]. Необхідність підпорядкування технічної інтелігенції, яка посідала при капіталізмі монополне місце, також вважалася явищем нормальним для „трансформаційного процесу”. Ленін, як відомо, не заперечував використання інтелектуальних можливостей старих спеціалістів.

Бухарін розглядає проблеми розвитку міст і сіл у контексті „суспільної трансформації”, тобто з'ясовує передумови соціалізму в сільському господарстві і загальні принципи соціалістичного будівництва, аналізуючи реальні процеси (економічну структуру села, можливості його усупільнення, умови і методи регулювання виробництва через регулювання процесу обігу). Його упереджене ставлення до приватної власності і відповідних організаційно-господарських форм не змінилося упродовж 20-х рр., а переосмислення ролі кооперації, елементів ринку, якого він досяг за роки непу, мало тимчасовий і кон'юнктурний характер. Усвідомлюючи революціонізує значення технічного прогресу для усунення відмінностей між містом і селом, Бухарін визнає ліквідацію приватної власності як фактора прискорення технічного перевороту „початкової стадії розвиненого соціалізму” [7, 136 – 137]. В його працях часто траплялися поняття „технічна еліта”, „політична еліта”, але вони належать до часу його арешту в Москві 1937 р. [9].

Концепція „трансформаційного процесу” Бухаріна, що заслуговує більш ґрунтовного висвітлення, як своєрідна модель більшовицької модернізації економічного життя суспільства мала конкретні організаційні форми: державний капіталізм, система соціалістичної диктатури (державний соціалізм), соціалізація, націоналізація, муніципалізація, різні форми усупільнення. Вони загальновідомі, а в моделі Бухаріна виконували роль засобів досягнення стратегічної мети „Комунізм, –

наголошував він, – є вже не форма перехідного періоду, а його завершення” [7, 130]. Стосовно муніципалізації як системи самоуправління він висловився також однозначно: класовий характер державної влади створює і відповідний тип місцевих органів влади. Радянська суспільства, яка відбувалася тоді, була своєрідною модернізацією влади, хоча висвітлення не слід обмежувати примітивними результатами про визначення кількості рад, питомої ваги у них комуністів, а необхідно виходити на загальнополітичні та функціональні ознаки. Існувало громадянське суспільство чи суто класове, були ради представницькими органами чи ні, мала радянська система принципи парламентаризму чи так званої „пролетарської демократії”.

Загальна „теорія трансформаційного процесу”, а саме так розглядав Бухарін в 1920 р., торкалася конкретних методів і форм переходу від капіталізму до соціалізму. Для дослідника капіталізм – це продукт стихійного розвитку, а „епоха комуністичного будівництва” мала стати – „планомірною й організованою роботою”. Теоретик партії вважав „соціалістичні методи” порятунком і розвитком „вільного суспільства”. Він скептично поставився до еволюційної трансформації суспільства, а тому запропонував чотири стадії революції (ідеологічної, політичної, економічної, технічної), які повинно було пройти суспільство шляхом усунення залишків капіталістичних виробничих відносин, ліквідації „політичного апарату буржуазії”. Основною рушійною силою становлення нового порядку він вважав пролетаріат, а його диктатуру – цілою епохою. Після захоплення влади, за його переконанням, відбувається зміна функцій політичних організацій робітничого класу Ради робітничих депутатів із засобу боротьби за владу стають знаряддям, „партія комуністичного перевороту” стає натхненником „пролетарської дії”, профспілки, замість протистояння підприємцям, починають здійснювати управління виробництвом, кооперація трансформується від засобів боротьби з торговим посередником в одну з „організацій загальнорозподільного державного апарату”, фабзавкомів – в „осередки загальновиробничого адміністрування” [7, 110–111]. Военнокомуністична модель, незважаючи на майже необмежену роль пролетаріату, яку обґрунтовує Бухарін як модернізаційну, „випирає” у нього з усіх сторін його хиткої ідеолого-політичної структури. „Одержавлення” професійних спілок і фактичне одержавлення всіх масових організацій пролетаріата, – наголошував Бухарін-політик, – впливає з самої внутрішньої логіки трансформаційного процесу” [7, 111]. Стабільність нового суспільства він пов’язував із диктатурою пролетаріату, яка не означала карально-репресивну систему, а – „державне формулювання робітничого соціалізму”. Спорадичні і почасти безсистемні соціологічні схеми Бухаріна, маючи раціональні зерна, раптом зводилися до „об’єктивної необхідності” одержавлення „всіх пролетарських організацій”.

Теоретичне значення для опрацювання загальнономодернізаційної концепції перехідного періоду має власне тлумачення Бухаріном політичної суті ключових понять: – „державний капіталізм”, „система соціалістичної диктатури”, „соціалізація” (усуспільнення), „націоналізація”, „муніципалізація”,

„комунізм”. Для Бухаріна „державний капіталізм – це раціоналізація виробничого процесу на основі антагоністичних соціальних відносин”, „злиття буржуазної держави з капіталістичними трестами”, а відтак він має бути усуненим в епоху диктатури пролетаріату. Пізнавальне теоретико-методологічне значення такої оцінки держкапіталізму полягає не в його сутнісних характеристиках, оскільки через рік Бухарін позбудеться „дитячої хвороби” періоду воєнного комунізму [10], обстоюючи концепцію ринку при соціалізмі, а в іншому – у намаганні простежити еволюцію „історично-соціальних форм виробничого процесу”. Захоплюючись теоретизуванням, що було властиво найкращому теоретикові партії, Бухарін вважав „систему соціалістичної диктатури” тотожною до поняття „державний соціалізм”, що є протилежністю держкапіталізму, а „державний примус за пролетарської диктатури є метод будівництва комуністичного суспільства” [7, 138]. Останнє визначення, яке з’явилося внаслідок протиставлення капіталізму і держсоціалізму, становило наріжний камінь всієї моделі „радянської модернізації”. У центрі „бухарінської моделі” трансформаційного процесу організаційно перебувала система „воєнно-пролетарської диктатури”, а її теоретичним підґрунтям стали загальні принципи економічного життя суспільства перехідного періоду.

Теорія і практика перехідного періоду породжували і відповідні організаційні форми господарювання, а також і систему управління з елементами лібералізації і звичного адміністрування. Прагматичний в оцінках Є. О. Преображенський називав економічну систему перехідного (від „воєнного комунізму” до непу) періоду „змішаною товарно-соціалістичною формою господарювання” [11, 7]. Тоді співіснували два різні типи виробництв – соціалістична промисловість і дрібнотоварне з системою „ринкового розподілу” [12, 181]. Спроба держави налагодити „примусовий розподіл продуктів”, на думку Преображенського, завершилася крахом. У суспільстві початку 20-х рр. спостерігалася комбінація двох систем господарства – соціалістична і капіталістична, а відтак і відповідна система організації управління – соціалістична та „ринково-капіталістичне регулювання” [12, 181].

Не вдаючись до конкретного аналізу тактико-стратегічного курсу непу, відпрацьованого Бухаріном упродовж 20-х рр., перейду до його маловідомої широкому загалові концепції соціалізму. На початку 1929 р. Бухаріна обрали дійсним членом Академії наук СРСР по секції суспільних наук, підкресливши науковий доробок колишнього студента Московського та Віденського університетів, що вирізнявся „фундуванням політичних концепцій на наукових основах економії і соціології” [13, 3 – 6]. У списку його праць названо 83 позиції, більшість яких становили оформлені доповіді на партійних з’їздах, пленумах тощо [13, 3 – 6]. Восени 1929 р. його фактично усунули з політичного Олімпу, а протягом наступних років всіляко використовували: налаштовували проти керівників комінтерну, зосередили на розробці конституції СРСР. Листування Бухаріна і Сталіна упродовж 1935 – 1937 рр., опубліковані в 2001 р. [14], висвітлюють

трансформацію особистого світогляду колишнього теоретика партії, його розпач і відчай.

Весною 1937 р., перебуваючи в ув'язненні на Луб'янці, Бухарін написав протягом десяти днів рукопис праці „Криза капіталістичної культури і соціалізм”, другу частину якої „Соціалізм та його культура” вперше опубліковано німецькою мовою в Берліні 1996 р. із передмовою С. М. Гурвіч-Бухаріної та з дозволу вдови – Г. Ларіної-Бухаріної [15]. Рукопис виявився нотатками та опрацьованими джерельними записами, значна частина яких стосувалися підготовчих матеріалів періоду роботи Бухаріна над конституцією. Він виклав власне бачення суспільного розвитку, критерії його історичного поступу, творення всебічного суспільства, з'ясував проблеми особистості і суспільства, прогресу, рівності та ієрархії, роль партії і диктатури пролетаріату. Для Бухаріна соціалізм – не абстрактна схема, а реальний процес. Перспективи розвитку суспільства в державі він порівнює із горіхом, що дозріває в шкаралупі. Спроба розв'язати проблему соціального ідеалу обмежилася загальнополітичними гаслами, але прагнення досягти матеріального рівня достатку середнього європейця має вигляд конкретної оцінної характеристики. Соціалізм – не щось постійне і абсолютне, як Ідеал Афродіти, а конкретна історична система, „новий порядок”. Він говорить про демократизм, але не європейського зразка, не про один із ключових принципів модернізації.

Загальноцивілізаційні риси і форми модернізації, які використовували європейські країни, а точніше досягли внаслідок еволюційних та революційних перетворень (громадянське суспільство, парламентаризм, ринкова економіка, плюралізм політичний і соціальний, демократичні свободи, приватна власність, поліпартійна структура суспільства, технократизм, гуманізм), мають стати своєрідними орієнтирами для аналізу модернізаційних процесів в УСРР 20–30-х рр., але не теоретико-методологічними засадами. Кожен із перерахованих принципів потребує ретельного конкретно-історичного аналізу, опрацювання поняттєвого апарату, а головне – концептуальної структури самого феномена. Наприклад, принцип парламентаризму вимагає з'ясування сутності поняття „пролетарська демократія”, демократичний централізм, система виборів, структура влади тощо. Кожне явище має бути розписане за відповідними функціональними ознаками загальноцивілізаційного підходу до модернізації, яку необхідно сприймати як процес осучаснення суспільних відносин, тобто їх вдосконалення, а також як нову систему оцінювання історичних явищ та процесів. Проблема модернізації українського суспільства 20–30-х рр. вимагає справді комплексного підходу до вивчення архівних джерел та системно-структурного аналізу суперечливих і неоднозначних історичних явищ. Модернізація як метод пізнання передбачає зіставлення, а не механічне ототожнення чи аналогію. Вона не є пошуком позитивного і „суперсучасного”, а насамперед функціонального та загальноцивілізаційного в конкретному суспільному процесі.

1. Joas H. *Kriege und Werte. Studien zur Gewaltgeschichte des 20. Jahrhunderts.* – Göttingen, 2000.

2. Geyer D. *Der Nationalstaat im postkommunistischen Mittel- und Osteuropa // Osteuropa.* – 1998. – № 7.

3. Вишневицкий А. *Серп и рубль. Консервативная модернизация в СССР.* – М., 1998.
4. Hildebrand M. *Geschichte der Sowjetunion, 1917 – 1991. Entstehung und Niedergang des ersten sozialistischen Staates.* – München, 1998.
5. Bullock A. *Hitler und Stalin. Parallele Leben.* – Berlin, 1991.
6. Heinrich A. *Die sozialistische Transformation der Ukraine, 1917 – 1934. Analyse der politischen, ökonomischen und sozialen Veränderungen.* – Marburg, 1997.
7. Бухарин Н. И. *Проблемы теории и практики социализма.* – М., 1989.
8. Ленін В. І. *X з'їзд РКП(б), 8 – 16 березня 1921 р. // Повне зібрання творів.* – Т. 43.
9. Бухарин Н. *Твердые рукописи.* – Т. 1: Социализм и его культура. – М., 1996.
10. Бухарин Н. *О новой экономической политике и наших задачах // Большевик.* – 1925. – № 9/10; 1926. – № 8
11. Преображенский Е. *Экономические кризисы при нэпе.* – М., 1924.
12. Преображенский Е. *От нэпа к социализму (взгляд в будущее России и Европы).* – М., 1922.
13. *Записки об учёных трудах действительных членов Академии наук СССР по отделению гуманитарных наук, избранных 12 января и 13 февраля 1929 года.* – Л., 1930.
14. // *Источниковедческие документы русской истории.* – 2001. – № 1, 3; // *Исторический архив.* – 2001. – № 3.
15. Bucharin N. *Gefügnisschriften.* – Т. 1: *Der Sozialismus und seine Kultur / Hrsg. Von S.N. Gurwitsch-Bucharina, W. Hedeler und R. Stoljarowa.* – Berlin, 1996.

В.Є. Паскаленко

ЗАМОЖНИЙ СЕЛЯНИН В ДОБУ НЕПу: КОМУНІСТИЧНА ДОКТРИНА ТА ЕКОНОМІЧНІ РЕАЛІЇ

На сучасному етапі подальшого розвитку глибоких перетворень у всіх сферах господарсько-економічного життя країни, коли перед українським суспільством постав цілий комплекс вкрай складних і відповідальних завдань по трансформації аграрного сектора національної економіки, які безпосередньо торкаються основи-основ буття народу – його продовольчої безпеки – існує нагальна потреба об'єктивного, політично незаангажованого дослідження сільського господарства України. Соціально-економічний організм завжди складним динамічним утворенням через поєднання інтересів окремої особистості та людської спільноти в цілому. Їх узгодження є дуже складним, а разом із тим надзвичайно перспективним, економічно прогресивним завданням. Поєднати їх належним чином на практиці означає, з одного боку, створити умови для найповнішої самореалізації особистості, розвитку всіх закладених в ній потенційних можливостей, а з іншого максимальною мірою узгодити її власні інтереси з інтересами інших, таких же суб'єктів цивілізаційного поступу, тобто суспільства в цілому. В кінцевому разі це дає можливість створити таку соціально-економічну модель буття, при якій розвиток підприємливості, господарської ініціативи однієї людини не лише не заважає таким же прагненням іншої, а навпаки, через раціональне поєднання зусиль до прогресу суми особистостей, посилює їх творчий потенціал так, що